

INLEIDING: DE POLITIEKE PARTIJ ALS WEESKIND VAN DE FILOSOFIE?

Wim Weymans en Ronald Tinnevelt

Het belang van politieke partijen kan nauwelijks worden overschat. Partijen bepalen *de facto* wie het volk kan vertegenwoordigen, wie minister kan worden en hoe het beleid eruit zal zien. Zonder overdrijven kan men zeggen dat in Westerse democratieën, en zeker in Europa, de partijhoofdkwartieren machtiger zijn dan het parlement.

Ondanks het objectieve belang van politieke partijen in onze hedendaagse democratie – een democratie zonder partijen is haast onvoorstelbaar – schenken politiek filosofen er nauwelijks aandacht aan. Terwijl politicologen zich vol overgave op de werking van partijen en hun invloed storten, lijken de partijen voor politiek filosofen haast niet te bestaan. Het feit dat in het Nederlandse taalgebied nauwelijks filosofische werken zijn verschenen over de rol van partijen in de democratie spreekt in dat verband boekdelen.¹ Vandaar dat politieke partijen ook wel eens “*de weeskinderen van de politieke filosofie*” (Schattschneider geciteerd in Rosenblum, 2008: 1) worden genoemd. Wanneer ze het over de democratie hebben richten filosofen hun blik meestal op meer traditionele spelers zoals de burger of het parlement. Als de aandacht dan toch wordt gericht op machts-politiek of de uitvoerende macht dan gaat deze eerder naar bijzondere omstandigheden zoals de uitzonderingstoestand of de revolutie waarbij het normale partijstelsel buiten werking wordt gezet.

Voor dit gebrek aan interesse voor politieke partijen bestaan verschillende redenen. Vooreerst is er het feit dat de moderne politieke partij een relatief nieuw fenomeen is. In de literatuur is men het er meestal over eens dat er een duidelijk onderscheid bestaat tussen de politieke partij die wij nu kennen (de massapartij zoals die op het einde van de 19e eeuw is ontstaan) en zijn voorganger. De laatste was niet alleen veel kleinschaliger maar functioneerde ook anders dan de hedendaagse partij. De kleinschalige partij stond toen nog in dienst van de volksvertegenwoordiger, terwijl vandaag de volksvertegenwoordiger haast volledig aan het moderne partijapparaat is ondergeschikt. Gezien het relatief recente karakter van de moderne politieke partij, betekent dat ook dat we in de klassieke filosofie nauwelijks relevante beschouwingen zullen vinden. Eeuwenoude literatuur over klassieke politieke categorieën zoals burgerschap, de staat, de gemeenschap of volksvertegenwoordiging vinden we in overvloed, maar voor reflecties over het hedendaagse fenomeen van de politieke partij, hoeven we bij filosofen van voor de 19^e eeuw nauwelijks aan te kloppen.

Men kan het filosofen van voor het midden van de 19^e eeuw uiteraard niet kwalijk nemen dat ze geen aandacht besteden aan de moderne politieke partij. Maar voor hedendaagse politieke filosofen geldt dat excuus niet. Toch kan de afwezigheid van partijen in de klassieke politieke filosofie wel verklaren waarom ook hedendaagse filosofen partijen niet waarnemen. Veel politiek filosofen reflecteren over de hedendaagse politiek

¹ Voor een uitzondering, zie: Berns, Cobben en Van Erp (1994).

immers nog steeds met behulp van de traditionele categorieën van klassieke gecanoniseerde auteurs. Deze categorieën – van Aristoteles' reflecties over burgerschap tot Hobbes' theorie van de moderne staat – zijn vaak nog steeds waardevol, maar in het geval van de politieke partij vaak onbruikbaar. Kortom, wie de bril van het verleden opzet heeft het moeilijk om de hedendaagse politieke werkelijkheid scherp te zien. Of nog: de blinde leidt de blinde.

Die blindheid voor politieke partijen kan daarnaast – en dat is een tweede verklaring – worden teruggevoerd op een voorliefde van hedendaagse politiek filosofen voor het normatieve denken. De analyse van de ruwe politieke werkelijkheid van macht en belangen laten ze liever over aan politicologen. Waar politieke wetenschappers over de toenemende en vaak ondemocratische macht van partijbureaus schrijven, daar blijven politiek filosofen vaak steken in utopische bespiegelingen over de ideale politieke orde. In die ideale wereld nemen goed geïnformeerde en geëngageerde burgers direct rationele beslissingen, en organiseren ze zich in comités voor het algemeen belang. En zelfs indien dat allemaal te veel tijd zou kosten, dan laten ze zich vertegenwoordigen door representanten die direct hun belangen verdedigen. In een dergelijke wereld komt de partij nauwelijks aan bod; in de echte wereld des te meer.

Dat alles wil nog niet zeggen dat de partij helemaal aan het denken ontsnapt. Voor de zogenaamde realistische politieke filosofie, die wil nadenken over de werkelijkheid zoals ze is, is de politieke partij natuurlijk nauwelijks onontkoombaar. Toch leidt dat bij hen niet tot een waardering van de partij. Het onvermijdelijk oligarchisch karakter van de moderne massapartij resulteert veeleer in de sombere en ontluisterende vaststelling dat in een democratie de macht niet aan het volk toekomt maar aan ongekozen partijbazen. Het opgeven van de droom van een ideale politieke wereld, kan dus niet verhinderen dat ook voor hen de politieke partij als een nachtmerrie verschijnt.

In het filosofisch denken wordt de politieke partij dus ofwel erkend maar niet gewaardeerd (zoals in de realistische politieke filosofie) ofwel eenvoudigweg genegeerd (zoals in het denkkader van de klassieke politieke filosofie of de ideale wereld van de normatieve filosofie). Dit betekent echter niet dat politieke partijen geen interessante filosofische vragen kunnen oproepen. Wel in tegendeel. Wie kijkt naar enkele hedendaagse ideologische stromingen en partijen vind daarin reeds vaak een verborgen politieke filosofie terug. Bepaalde evoluties in het partijlandschap zijn immers de uitdrukking van een impliciete politieke filosofie.

Zo vormt de geboorte van de groene partijen in de jaren tachtig een uitvloeisel van het geloof in de basisdemocratie. Ook al hebben actiegroepen en belangenverenigingen een hoog basisdemocratisch gehalte, toch moesten ook zij gaandeweg vaststellen dat ze pas echt op het beleid konden wegen door een politieke partij te stichten. Vandaar ook de droom van een partij die anders was dan de anderen, waar de basis en niet de top zou beslissen. Meer recent is er de opkomst van populistische partijen. Net vanuit het verzet tegen traditionele partijen is het verlangen gegroeid naar partijen die dicht bij de burger staan en die de volkswil direct representeren. Van Chávez tot Wilders groeit de droom van een partij die geen traditionele partij is, maar veeleer 'een beweging'. Net zoals in het geval van de groene beweging moet echter ook het populisme vaststellen dat een zekere mate van oligarchie en bureaucratisering onvermijdelijk blijkt en dat het bijgevoel niet gemakkelijk is om de 'zuiverheid' te bewaren.

Wat de verschillende bijdragen in dit themanummer met elkaar verbindt – naast een theoretische reflectie op de aard en het functioneren van politieke partijen – is dat alle auteurs ervan uitgaan dat partijen niet alleen *onvermijdelijk* zijn binnen een democratie, maar ook *noodzakelijk*. Dat partijen onvermijdelijk zijn, heeft – zoals de Oostenrijks-Amerikaanse rechtstheoreticus Hans Kelsen terecht aangeeft – enerzijds te maken met de “*ontwikkeling van alle historische democratieën*” (Kelsen, 1929: 20). We hoeven maar naar de huidige leden van de Europese Unie te kijken om te zien dat het hier zonder uitzondering gaat om gemeenschappen met een twee- of meerpartijensysteem. Deze ontwikkeling laat zich gemakkelijk praktisch duiden. Moderne democratische samenlevingen zijn politiek en sociaal-economisch gezien zulke complexe en omvangrijke systemen dat burgers niet zonder een instelling of organisatie kunnen die zich tussen hen en de staat plaatst. Buiten de context van de klassieke stadstaat of andere zeer kleinschalige politieke gemeenschappen, is directe democratie gewoonweg niet mogelijk. De claim dat politieke partijen ook noodzakelijk zijn, lijkt echter verder te gaan dan deze eenvoudige vaststelling. Politieke partijen hebben niet alleen een instrumentele waarde ten opzichte van de participatie van de burger of de selectie van politiek personeel, maar zijn inherent verbonden met de idee van democratie. ‘Representatie is democratie’ om de titel van een bekend artikel van David Plotke aan te halen. De voornaamste reden voor het uitsluiten van directe democratie heeft dan niet te maken met het vraagstuk van de omvang of de schaal van politieke gemeenschappen, maar met de “*kerneigenschappen van politiek en democratie*” zelf (Plotke, 1997: 19). Politieke partijen zijn daarbij een essentiële schakel. Om welke kenmerken het dan gaat en welke specifieke rol politieke partijen spelen, wordt door elk van de auteurs in dit themanummer op een eigen wijze ingevuld. Gezamenlijk bieden ze een mooie staalkaart van de verschillende filosofische posities ten opzichte van partijen en partijdigheid.

We beginnen het nummer met een historisch overzicht van het debat over partijen en partijgeest vanaf het begin van de achttiende eeuw tot de dag van vandaag. *Annelien de Dijn* onderscheidt in haar bijdrage drie belangrijke fasen in dit debat en schetst in grote lijnen welke argumenten er door zowel de voor- als de tegenstanders van politieke partijen zijn aangevoerd. Zeer summier kunnen we deze fasen of stadia zien als die van de kaderpartij, de massapartij en de toeschouwersdemocratie. Aan de hand van deze ontwikkeling toont ze aan dat partijen binnen ons politiek stelsel niet (zoals vaak wordt gedacht) op hun laatste benen lopen, maar dat ze altijd een structureel onderdeel blijven van onze politieke realiteit.

In de tweede bijdrage gaat *Marc Hooghe* in op de vaak terugkerende klacht dat politieke partijen hun voeling met de samenleving zijn kwijtgeraakt en daarmee een groot stuk van hun legitimiteit verliezen. Zo stelt de *Nederlandse Raad voor het Openbaar Bestuur* (2010: 7) in zijn rapport ‘Vertrouwen op democratie’ dat burgers weliswaar vertrouwen hebben in de “*organen die ons democratisch bestel vormgeven*”, maar dat ze zeer kritisch staan tegenover de “wijze waarop partijen en politici daar vervolgens invulling aan geven”. Hooghe behandelt drie manieren waarop de representatiefunctie van politieke partijen door de jaren heen is uitgehold. Deze zijn inherent verbonden met drie belangrijke verschillen tussen politieke partijen en andere maatschappelijke middenveldorganisaties. In tegenstelling tot deze andere organisaties wordt de representativiteit van partijen bepaald op basis van verkiezingen in plaats van ledenaantal, kunnen

burgers maar voor één partij stemmen, en nemen politieke partijen deel aan de vorming van politieke besluiten.

In de volgende drie bijdragen – die van Donald Loose, Wim Weymans en Raf Geenens – wordt de specifiek representatieve functie van politieke partijen geanalyseerd vanuit het filosofische perspectief dat door Franse politiek denkers als Claude Lefort en Pierre Rosanvallon is ontwikkeld. *Donald Loose* begint zijn analyse met de vaststelling van Lefort dat de plaats van de macht in een democratische samenleving weliswaar structureel leeg is, maar dat deze toch periodiek herbezet moet worden om de samenleving een zekere mate van stabiliteit en ‘eenheid’ te geven. Wat hij in zijn bijdrage aan wil tonen en verder wil onderzoeken, is dat de democratische politiek in onze huidige tijd bedreigd wordt door een monsterverbond van twee ogenschijnlijk tegengestelde bewegingen. Enerzijds is dat de roep van populistische om ware politiek te zien als het onbemiddelde samenvallen van de samenleving met zichzelf. Anderzijds gaat het om de economisch liberale ‘reductie van de autonome politieke representatie tot een aspect van de samenleving’.

In de tekst van *Wim Weymans* wordt onderzocht wat Leforts belangrijkste leerling, Rosanvallon, ons kan leren over de rol van politieke partijen. Volgens Rosanvallon is het kenmerkend voor moderne samenlevingen dat ze niet langer van nature is geordend in groepen, standen en gilden. In de plaats daarvan komt een samenleving van individuen. Maar hoe kan een dergelijke samenleving worden vormgegeven? Volgens Rosanvallon bieden moderne politieke partijen zowel een politiek als een maatschappelijk antwoord op die vraag. Politieke partijen bieden individuen immers collectieve identiteiten aan, en daardoor voelen deze individuen zich opnieuw deel van deze samenleving en ervaart de samenleving zichzelf als opnieuw geordend en ‘leesbaar’.

Raf Geenens, ten slotte, gaat in zijn bijdrage uitgebreid in op de geschiedenis en de evolutie van *Socialisme ou Barbarie* – een kleine groep van linkse activisten die in 1949 gevormd werd door theoretici als Lefort en Cornelius Castoriadis. Deze schets is niet alleen relevant omdat het latere denken van Lefort over macht en representatie mede bepaald is geworden door diens ervaringen binnen deze groep, maar vooral omdat de ‘strijd’ tussen Lefort en Castoriadis over het statuut van *Socialisme ou Barbarie* ons iets kan leren over de aard en het functioneren van hedendaagse politieke partijen. Geenens werkt twee belangrijke lessen uit die hij typeert als de ‘Lefort-illusie’ en de ‘Castoriadis-illusie’.

Over politieke partijen kan natuurlijk ook vanuit andere filosofische modellen worden nagedacht. In zijn bijdrage gaat *Ronald Tinnevelt* in op de plaats van partijen binnen het deliberatieve model van democratie. Kenmerkend voor dit model is dat de bron van politieke legitimiteit niet “*de voorgevormde wil van individuen is, maar eerder het proces van de vorming daarvan, dat wil zeggen de deliberatie zelf*” (Manin, 1987: 351-352). Hoewel deliberatief democraten politieke partijen wat hebben verwaarloosd, kan uit hun model van democratie wel een interessante positie worden gedestilleerd. Vanuit deliberatief perspectief kunnen politieke partijen immers toch van belang zijn in de mate dat ze verantwoordelijk zijn voor het in stand houden van de maatschappelijke discussie die voor de reële politieke participatie van burgers noodzakelijk is. Tinnevelt sluit af met de vaststelling dat politieke partijen in een tijd van globalisering niet alleen als taak hebben om een beeld te schetsen van de rechtvaardige ordening van hun eigen samenleving, maar ook een visie moeten bieden op de rechtvaardige wereldmaatschap-

pij. Staten zijn immers geen volledig van elkaar afgescheiden entiteiten, maar beïnvloeden elkaar en kunnen tot op zekere hoogte als gedeelde lotsgemeenschappen worden gezien.

Als politiek echter bijna onvermijdelijk een bovenstatelijke dimensie heeft, ontstaat de vraag of er op dat niveau ook nood is aan politieke partijen. Kan de internationale politieke besluitvorming zonder partijen? In zijn bijdrage onderscheidt *Ben Crum* drie wezenlijke functies die partijen binnen de internationale politiek zouden kunnen vervullen: (a) het in kaart brengen van de politieke keuzes die op dat niveau worden gemaakt, (b) het zichtbaar maken van deze keuzes tegenover de burgers, en (c) garanderen dat internationale instellingen ook processen van publieke verantwoording kennen. Op basis van een kritische bespreking en vergelijking van de vier dominante positie binnen het huidige debat over internationale en mondiale democratie – de intergouvernementele, de kosmopolitische, de liberale en de deliberatieve – komt Crum tot de conclusie dat politieke partijen bovenstatelijk een centrale rol kunnen vervullen.

We sluiten dit themanummer af met een review essay dat *Wout Cornelissen* heeft gewijd aan Nancy Rosenblums recente belangwekkende boek over politieke partijen ‘On the side of the angels: An Appreciation of Parties and Partisanship’ (2008) dat in de Angelsaksische wereld de politieke partij opnieuw op de politiek theoretische kaart heeft gezet. In dit boek verdedigt Rosenblum op interessante en vaak ook overtuigende wijze het belang van politieke partijen voor de politieke filosofie en de fundamentele waarde van partijen en partijgeest voor democratische besluitvorming. Het zou wenselijk zijn dat ook in de Lage Landen een dergelijk filosofisch debat rond het statuut en het nut van politieke partijen wordt gevoerd. Met dit themanummer hopen we daartoe alvast een bescheiden aanzet en bijdrage te leveren. Uit de hiernavolgende essays spreekt dan ook de wens dat de politieke filosofie de politieke partij, dat steeds een weeskind is geweest, eindelijk zal adopteren en erkennen.

Literatuur

BERNS E., COBBEN P. & VAN ERP H. (1994), *Partijdige politiek: Filosofische opstellen over de rol van politieke partijen in de hedendaagse samenleving*, Tilburg University Press, Tilburg.

KELSEN H. (1929), *Vom Wesen und Wert der Demokratie*, 2^e druk, Verlag von J.C.B. Mohr, Tübingen.

MANIN B. (1987), ‘On Legitimacy and Political Deliberation’, *Political Theory*, 15, 3, 338- 368.

PLOTKE D. (1997), ‘Representation is Democracy’, *Constellations*, 4, 1, 19-34.

RAAD VOOR HET OPENBAAR BESTUUR (2010), *Vertrouwen op democratie*, februari.

ROSENBLUM N. (2008), *On the side of the angels: An Appreciation of Parties and Partisanship*, Princeton University Press, Princeton.